

Гузенко С. В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ «НЕБЕЗПЕКА» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто особливості репрезентації концепту «небезпека» в сучасному українському інформаційному дискурсі. Матеріалом дослідження слугували словник української мови, публікації новинних інтернет-видань за період 2021–2023 рр.

У процесі дослідження виділено основні теоретичні підходи до осмислення поняття «концепт». Закцентовано увагу на тому, що формуванню концептів і закріпленню їх у свідомості реципієнтів значною мірою сприяє дискурс масмедіа, у якому представлено різні варіанти вживання лексем, варіюється їхня сполучуваність. Таким чином відбувається збагачення семантичного значення концептів.

У публікації автор аналізує концепт «небезпека» і розглядає його особливості реалізації у публіцистичних текстах. Ядром лексичного поля «небезпека» є сема «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.». Понятійний апарат «небезпеки» частіше реалізується за допомогою сполучень: «небезпека + іменник у родовому відмінку», «прикметник + небезпека» та ін. Для позначення рівня небезпеки використовуються кольорові «маркери».

У статті підкреслено, що концепт «небезпека» є змінним асоціативним утворенням, семантика якого частково трансформується під впливом нестабільних умов зовнішнього чи внутрішнього середовища. Так, в 2020–2021 роках семантика концепту «небезпека» поповнилася новим акцентом, що був пов'язаний з потенційно негативним впливом коронавірусної інфекції. А з середини 2021 року матеріали ЗМІ розглядають небезпеку в національному масштабі, асоціюючи її з загрозами повномасштабного наступу військових сил РФ. Починаючи з 24 лютого 2022 року, сформовано новий семантичний зміст поняття «небезпека», пов'язаний із загрозами життю населення в результаті воєнних дій, потенційної можливості застосування ядерної зброї тощо.

Підсумовуючи, автор зазначає, що у формуванні та зміні семантичного поля концепту «небезпека» значну роль відіграють масмедіа, адже саме вони надають актуальну інформацію про різноманітні ризики і пропонують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт «небезпека», семантичне поле, інформаційний дискурс.

Постановка проблеми. Сьогодні багатьох вчених цікавить осмислення мовних знаків у людській свідомості. Предметом вивчення все частіше стає питання взаємодії мовних форм і знань людини. Відповіді на ці запити дає когнітивний напрям у мовознавстві, який допомагає осмислити вербальні процеси, пізнати носія мови, трактувати нові мовні явища, через розуміння мовних явищ, знайти відповідь на питання, як мовні форми пов'язані зі структурами людських знань, а також як ті й інші представлені у свідомості людини [2, 259].

У цьому аспекті цікавим є дослідження видозмін та модифікацій, які відбуваються у сприйнятті окремих понять, концептів, їх смислових відтінків. Термін «концепт» використовують

у різних науках, для нашого дослідження важливо потрактувати його з позицій когнітивної лінгвістики. Термін походить від латинського слова *conceptus*, що в перекладі означає «думка», «уявлення», «поняття».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні лінгвісти по-різному підходять до визначення сутності даного терміна. З урахуванням специфіки різних напрямів наукових досліджень А. Загнітко виділяє кілька основних підходів до розуміння семантичного змісту поняття «концепт»: 1) загальний, філософсько-психологічний. За такого підходу «концепт» розуміють як оперативну одиницю процесу мислення, пам'яті, людської психіки в цілому, як квант структурованого знання, усвідомленого розуміння. Саме

концептами мислить особистість. Тому концепт містить у собі відомі людині дані про певні предмети чи об'єкти, їхні властивості, взаємозв'язки. Тобто, у концепті криється все те, що особистість знає, думає, прогнозує, уявляє про певний об'єкт; 2) у лінгвістиці тексту під «концептом» розуміють сформульовану ідею твору. Відповідно, концепт у тексті, зокрема художньому, втілює певний авторський задум, який по-своєму інтерпретовано адресатом; 3) у лінгвокультурології під терміном «концепт» розуміють комплекс культурно зумовлених уявлень про відповідний предмет. Часто його трактують як ментальний прообраз, ідею поняття; 4) у когнітивній лінгвістиці «контекст» трактують як одиницю ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; 5) у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці «концепт» розуміють як оперативну семантичну одиницю пам'яті, ментального лексикону людини, тієї картини світу, що відображена в мозку особистості, відомості про певний об'єкт у свідомості, пам'яті та уяві людини [1, с. 98–104].

До основних характеристик концепту науковці відносять такі положення: концепт є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; він навантажений культурною інформацією; зміст і структуру концепту можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, що його репрезентують, але такий аналіз не є вичерпним, бо встановити усю сукупність засобів вербалізації концепту не є можливим: з одного боку, концепт може мати й невербалізований зміст, а з іншого – не всі концепти об'єктивовані мовними засобами; факт мовної об'єктивації концепту свідчить про його актуальність для мовного колективу; наявність або відсутність мовної об'єктивації концепту не впливає на реальність його існування у свідомості представників лінгвокультури як одиниці мислення; концепт може бути об'єктивованим окремим словом, словосполученням, фразеологізмом, реченням і цілим текстом (низкою текстів), а також невербальними засобами [3, с. 40].

Формуванню сучасного змісту концептів певною мірою сприяє журналістика, яка демонструє зразки різного вживання лексем, збагачує їх семантику тощо. З іншого боку, ЗМІ лише відображають існуюче семантичне наповнення кожного концепту. Як правило, матеріальні концепти мають більш чіткі ціннісні та образні характеристики, тоді як абстрактні характеризуються склад-

ними співвідношеннями в уявленні та сприйнятті мовців, аудиторії ЗМІ тощо.

Постановка завдання. Прикладом складної системи концептуальних змістів може бути концепт «небезпека». Слід зазначити, що поняття «небезпека» є абстрактним, але у свідомості людини воно досить часто асоціюється з певним матеріальним об'єктом, тобто відбувається матеріалізація його семантичного змісту. Так, нерідко небезпека сприймається як загроза нападу тварини, людини, або ж як певна загроза впливу антропогенних об'єктів чи природних явищ (небезпека, пов'язана з пожежами, вибухами і т.д.). Метою нашого дослідження є аналіз трансформаційних змін, які відбулися останнім часом зі змістом концепту «небезпека» у мові масмедійного дискурсу. Зважаючи на складність цього концепту, можна стверджувати, що його детальний зміст можливо розкрити лише в контексті. Матеріалом дослідження слугували словник української мови, публікації новинних інтернет-видань за період 2021–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи структуру концепту «небезпека», насамперед потрібно звернути увагу на його ієрархічність. Так, небезпека може асоціюватися в свідомості людини з різними рівнями існування певних загроз: 1) небезпека на глобальному рівні; 2) на континентальному рівні (з урахуванням історичного етапу розвитку, наявних проблем); 3) на державному рівні; 4) на рівні окремого населеного пункту, регіону; 5) на особистісному рівні.

В усвідомленні окремої особистості концепт «небезпека» деталізовано через усвідомлення, уяву, спогади конкретних небезпечних ситуацій, які можуть носити ознаки нещасного випадку, аварії або катастрофи. Аналіз та структуризація семантики концепту «небезпека» розкривається через класифікаційні ознаки різних небезпечних ситуацій. У цьому аспекті слід зазначити, що небезпеки можна класифікувати за такими ознаками:

- за походженням (природна, техногенна, екологічна небезпека);
- за локалізацією (космос, атмосфера, літосфера, гідросфера);
- за наслідками (захворювання, травми, загибель, пожежі);
- за шкодою (соціальна, технічна, екологічна);
- за сферою прояву (побутова, виробнича, спортивна, дорожньо-транспортна) [6, с. 13].

Вирішенню завдання формування уявлень про різні фактори небезпеки сприяють засоби масової комунікації. За допомогою інформацій-

них повідомлень населення починає розуміти той чи інший чинник як прояв небезпеки. Відповідно, у свідомості формується алгоритм дій людини в умовах небезпеки. Тобто, роль журналістів в такому випадку надзвичайно важлива: вони не лише формують розуміння небезпеки залежно від реальної ситуації в державі чи конкретному регіоні, але й пропонують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників.

Концепт «небезпека» містить понятійну складову, яка на сторінках сучасних ЗМІ найчастіше розкривається через такі семантичні асоціації: небезпека як загроза впливу; небезпека як ймовірність, ризик настання несприятливих подій; небезпека як джерело шкоди. Ядром лексичного поля «небезпека» є сема «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.» [5, с. 246].

Найбільш поширеним є сприйняття змісту поняття «небезпеки» як загрози негативного впливу. Загрози формуються на етапі переходу небезпеки із пасивної форми в активну, тобто коли зростає можливість негативного впливу того чи іншого чинника [4]. Понятійний апарат небезпеки як загрози на сторінках інтернет-видань частіше реалізується за допомогою сполучень:

1) «небезпека + іменник у родовому відмінку». При цьому іменник у родовому відмінку вказує саме на той фактор, який спричиняє загрозу негативного впливу: «*Синоптики попереджають на значну небезпеку сходження лавин 12–13 лютого на Закарпатті*» (ukrinform.ua, 12.02.2023, 19:24); «*Небезпека штучного інтелекту та алгоритмів. Людина може стати залежною, а система – авторитарною – Wall Street Journal*» (ipress.ua, 24.03.2023, 16:17); «*Небезпека ядерної ескалції: безсилий Лукашенко не може зупинити Путіна, – генерал США*» (focus.ua, 29.03.2023, 00:13); «*У Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації попереджають про небезпеку завантаження зламаного програмного забезпечення, адже російські хакери, в тому числі спецслужби, поширюють віруси через торенти*» (ukrinform.ua, 19.03.2023, 14:41);

2) «прикметник + небезпека». Такі конструкції розкривають семантику досліджуваного концепту, прикметник деталізує можливі загрози негативного впливу на природу, населення, державу тощо, наприклад: «*Сніголавинна небезпека: українців закликають не виходити на високогір'я у чотирьох регіонах*» (tsn.ua, 13.02.23, 06:16); «*Як повідомляв Укрінформ, міністр оборони Мол-*

дови Анатолій Носатий заявив, що країна зараз не відчуває безпосередню військову небезпеку, але є об'єктом гібридної війни, створеної росією у спробі повалити державну владу» (ukrinform.ua, 22.03.2023, 13:34).

3) «небезпека + для... когось / чогось». У таких конструкціях вказано на об'єкт чи особу, для якої існує найбільша загроза, приміром: «*Небезпека для Запорізької АЕС: очільник МАГАТЕ заявляє про неможливість захисту станції*» (pravdatutnews.com, 30.03.2023, 14:00)

4) «небезпека + з... чогось (звідки)». Вказано на джерело певного ризику, наприклад: «*В Одеській ОВА попередили про небезпеку з моря, не варто йти на узбережжя*» (unian.ua, 26.03.23, 09:39).

Характерною особливістю концепту «небезпека» в розумінні ризику, тобто ймовірності настання негативних подій, є її оцінний елемент. Як відомо, ризики прийнято оцінювати за певною шкалою, рівнями. Відповідним чином класифікують і небезпеки. Такого підходу дотримуються в службі надзвичайних ситуацій для класифікації ризиків природних негативних факторів. Це знаходить відображення і на сторінках ЗМІ. Наприклад: «*впродовж ... є значна сніголавинна небезпека (III рівня небезпеки)*» (Zahid.net, 07.02.2023); «*у п'ятницю ... збережеться надзвичайна (5 клас) пожежна небезпека*» (Zahid.net, 27.05.2022). У наведених прикладах вказано на рівень та клас небезпеки. Це тісно пов'язано з розумінням населенням системи градації ризиків негативного впливу. Це дає можливість більш точно попередити реципієнтів, одразу ж охарактеризувати, наскільки сильним є можливий негативний вплив на людину та природу.

Для позначення рівня небезпеки в ряді випадків у суспільстві використовуються кольорові «маркери»: у таких випадках прийнято вживати терміни «червоний рівень небезпеки», «жовтий рівень небезпеки» тощо. Прикладом є такі конструкції: «*У Києві – «жовтий» рівень небезпеки через негоду: водіїв просять не виїжджати без потреби*» (dsnews.ua, 29.03.2023, 09:28). Таке маркування є зрозумілим для більшості населення.

Крім таких загальноприйнятих характеристик небезпеки, на сторінках ЗМІ вживаються й традиційні прикметники для опису рівня ризиків настання небезпечних ситуацій: «підвищена небезпека», «значна небезпека», «суттєва небезпека», «помірна небезпека» тощо, наприклад: «*Протягом .. є суттєва небезпека ракетних ударів*» (Zahid.net, 15.04.2022); «*...проте*

досі є значна небезпека авіаударів» (Zahid.net, 23.03.2022).

Досить часто на сторінках ЗМІ для характеристики небезпеки як рівня ризику оперують також словосполученнями «пряма небезпека», «реальна небезпека», що за семантикою наближені до поняття «високий ризик» настання певних негативних подій, наприклад: *«На Львівщині лунають сирени: Козицький повідомив, що є реальна небезпека»* (032.ua, 02.03.2023, 19:07), *«Російський вплив – це пряма небезпека для Західних Балкан – прем'єр-міністр Албанії»* (nv.ua, 08.12.2022, 15:06).

Структуру концепту «небезпека» на сторінках засобів масової інформації можна оцінювати за різними критеріями. На наш погляд, найбільш ємнісним є аналіз структури концепту залежно від рівня загроз та залежно від природи загроз. При цьому в сучасних ЗМІ найчастіше концепт «небезпека» розкривається через такі складники:

– епідеміологічна небезпека, наприклад: *«Небезпека виникнення епідемій також зростає через літнє підвищення температури повітря»* (Zahid.net, 31.05.2022);

– пожежна небезпека, наприклад: *«На Черкащині найближчими днями очікується надзвичайний рівень пожежної небезпеки»* (suspilne.media, 25.08.2022, 13:00);

– небезпека, пов'язана з впливом різних природних явищ: вітру, морозу, сходження лавин, спеки тощо. *«Не поспішайте висаджувати розсаду..., поки існує небезпека весняних заморозків»* (Zahid.net, 17.05.2022);

– антропогенні небезпеки, пов'язані з дією різних шкідливих чинників (дорожньо-транспортних, хімічних або інших виробництв та ін.), приміром: *«... встигли вискочити з автомобіля ..., адже існувала небезпека вибуху»* (Zahid.net, 01.07.2021);

– небезпеки, пов'язані з воєнними діями: *«...попередив про небезпеку застосування Росією тактичної ядерної зброї»* (Zahid.net, 16.04.2022);

– економічні та геополітичні небезпеки. Наприклад: *«Росія ...дала ... привід для того, щоб оцінити небезпеки економічного тиску на Захід...»* (Zahid.net, 15.07.2021) та ін.

Як уже зазначалося, концепт «небезпека» є змінним асоціативним утворенням, семантика якого частково трансформується під впливом зовнішнього чи внутрішнього середовища. У суспільстві спостерігається залежність сприйняття змісту терміна «небезпека» від тих факторів,

що впливають на безпеку держави та населення в конкретний історичний період.

Так, в 2020–2021 роках семантика концепту «небезпека» поповнилася новим акцентом, що був пов'язаний з потенційно негативним впливом коронавірусної інфекції на організм людини. Відповідно, в інформаційному дискурсі можна зустріти словосполучення, пов'язані з новим семантичним змістом досліджуваного концепту:

– помаранчевий, червоний, жовтий рівень епідеміологічної небезпеки. При цьому ЗМК стали тим інформаційним каналом, який формував відповідні уявлення населення про ситуацію в країні, наприклад: *«Помаранчевий рівень епідеміологічної небезпеки означає, що...»* (Zahid.net, 23.03.2021);

– небезпека через Covid-19: *«Небезпека через COVID-19 в Україні підвищується»* (vseosvita.ua, 13.09.2022, 13:27); *«Глава організації розповів про точку «перелому» у питанні небезпеки пандемії коронавірусу для суспільства»* (unian.ua, 30.01.23, 17:20).

Згодом, у результаті зміни факторів зовнішнього середовища змінилася й семантика концепту «небезпека» у суспільстві. Протягом останнього року концепт «небезпека» у свідомості українського народу значно модифікувався. Це знаходить відображення і в його інтерпретаціях журналістами.

Вже з середини 2021 року все частіше матеріали ЗМІ розглядають небезпеку в національному масштабі, асоціюючи її з загрозами повномасштабного наступу військових сил РФ, наприклад: *«Загроза вторгнення Росії з Білорусі: українці попередили про небезпеку. Наприкінці 2021 року до кордонів України з Білорусією та РФ було стягнення техніки. Я відчував, що є небезпека вторгнення»* (suspilne.media, 14.03.2023, 12:18).

Починаючи з 24 лютого 2022 року, концепт «небезпека» ще більше видозмінюється: формується новий семантичний зміст поняття «небезпека», пов'язаний із загрозами життю населення в результаті ракетних обстрілів, авіаційних ударів, потенційної можливості застосування ядерної зброї тощо. У результаті на сторінках ЗМІ все частіше з'являються словосполучення, що розкривають нові відтінки концепту «небезпека».

Чи не найбільш поширеним, починаючи з 24 лютого 2022 року, є сприйняття поняття «небезпека» як загрози ракетних обстрілів та їх наслідків для жителів території України. Стали поширеними такі словосполучення: «небезпека ракетних ударів» – *«Жителів Харківщини попередили, що протягом дня зберігається небез-*

пека ракетних ударів та атак дронів з боку рф» (ukrinform.ua, 11.02.2023, 10:45); «ракетна небезпека» – «Вона [Г. Маляр] наголосила, що **ракетна небезпека** залишається актуальною, тому що перебування у морі на бойових позиціях, спорядження і така кількість – все це може свідчити про продовження ракетних атак» (ukrinform.ua, 17.01.2023, 10:58); «повітряна небезпека» – «Але це не значить, що наше населення не має реагувати на повідомлення, коли йде **повітряна небезпека**» (ukrinform.ua, 14.10.2022, 09:37); «мінна небезпека» – «Він [О. Синегубов] наголосив, що **мінна небезпека** в області залишається високою, і закликав громадян утриматися від відвідування лісів, лісосмуг, річок, полів тощо» (ukrinform.ua, 04.03.2023, 09:33).

На сторінках масмедіа і в свідомості реципієнтів знаходиться відображення ситуація, коли небезпека пов'язана безпосередньо з бойовими діями на певній території на фронті, приміром: «Крім цього, їм загрожує **небезпека сусідства з лінією фронту**, де постійно йдуть бої» (Zahid.net, 16.05.2022).

Протягом останнього року в українській свідомості сформувалася нове значення концепту «небезпека» – загроза від дій сусідніх країн

(російської федерації і білорусі): «Існування росії в нинішньому вигляді означає подальшу **небезпеку для її сусідів** і всього цивілізованого світу» (ukrinform.ua, 27.01.2023, 17:18); «Не треба применшувати роль Білорусі у війні: військовий аналітик оцінив **загрозу від сусіда**» (24tv.ua, 06.02.2023, 22:52).

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз контекстів, що репрезентують концепт «небезпека» в українському інформаційному дискурсі, дозволив виявити центральну сему «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.», звернути увагу на широкі можливості сполучуваності концепту залежно від різних загроз. Також важливим є те, що семантика аналізованого концепту трансформується залежно від соціальних потреб часу, додається інформація про актуальність нових загроз. Значну роль у формуванні та зміні семантичного поля концепту «небезпека» відіграють масмедіа, адже саме вони надають актуальну інформацію про різноманітні ризики і показують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників. Перспективами подальшого роботи у цьому напрямі вважаємо розширення джерельної бази.

Список літератури:

1. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Том 2. 350 с. URL: <http://surl.li/dllgp>
2. Кочерган М. П. Когнітивна лінгвістика. *Українська мова. Енциклопедія*. К. : Укр. енцикл., 2004. С. 258–260.
3. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
4. Попович К.В. Етимологія та розвиток категорії «безпека». URL: <http://surl.li/gcovb> .
5. Словник української мови : в 11 т. / НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. С. 246.
6. Толок А.О. Крюковська О. А. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. 2011. 215 с.

Huzenko S. V. TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF “DANGER” IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN INFORMATION DISCOURSE

The article describes the peculiarities of the representation of the concept “danger” in modern Ukrainian information discourse. The material of the research is dictionaries of the Ukrainian language, publications of online news publications for the period of 2021–2023.

The study highlights the main theoretical approaches to understanding the term “concept”. The emphasis is placed on the fact that the formation of concepts and their consolidation in the consciousness of the recipients is facilitated by the mass media discourse, in which various uses of lexemes and their combinability are presented. Thus, the semantic meaning of the concepts is enriched.

In the publication the author analyses the concept “danger” and considers its peculiarities of implementation in journalistic texts. The core of the lexical field of “danger” is the sema “the possibility of some trouble, misfortune, some disaster, harm, etc.”. The conceptual apparatus of “danger” is realised with the help of combinations: “danger + noun in the genitive case”, “adjective + danger”, etc. Coloured “markers” are used to indicate the level of danger.

The article emphasizes that the concept “danger” is a variable associative formation, the semantics of which is partially transformed under the influence of unstable conditions of external or internal environment. Thus,

in 2020–2021 the semantics of the concept “danger” was supplemented with a new emphasis, which was associated with the potentially negative impact of coronavirus infection. And from the middle of 2021, media materials consider the danger on a national scale, associating it with the threats of a full-scale offensive by the military forces of the Russian Federation. Since 24 February 2022, a new semantic content of the notion of “danger” has been formed, associating it with threats to the lives of the population as a result of military action, the potential use of nuclear weapons etc.

Summing up, the author notes that the mass media play a significant role in the formation and change of the semantic field of the concept “danger”, as they provide relevant information about various risks and offer the audience options for reducing the impact of negative factors.

Key words: *cognitive linguistics, concept of “danger”, semantic field, information discourse.*